

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

(Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու)

№ 12

***Նվիրվում է պրոֆեսոր Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան
80-ամյակին***

**ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2016**

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
(Периодический сборник научных статей)
№ 12

*Посвящается 80-летию профессора
Гургена Меликяна*

Ереван
Издательство ЕГУ
2016

YEREVAN STATE UNIVERSITY

PROBLEMS OF ORIENTAL STUDIES

(serial scholarly journal)

№ 12

*Dedicated to the 80th birthday anniversary of professor
Gurgen Melikyan*

YEREVAN
YSU PRESS

2016

3

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Ժողովածուի 12-րդ հատորի հրատարակումը ԵՊՀ
արևելագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորասախոսական
անձնակազմի համեստ նվերն է պրոֆեսոր
Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան 80-ամյակին

Խմբագրական խորհուրդ՝

- Մելիքյան Գուրգեն - Բ. գ. թ., պրոֆեսոր (*նախագահ*)
Ասատրյան Գառնիկ - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր
Խաչիկյան Մարգարիտա - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր
Խառատյան Ալբերտ - պ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ
Կարաբեկյան Սամվել - Բ.գ.թ., դոցենտ
Հովհաննիսյան Լավրենտի - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ
Մելքոնյան Ռուբեն - Բ.գ.թ., դոցենտ
(*համարի պատասխանատու*)
Ոսկանյան Վարդան - Բ.գ.թ., դոցենտ
Մարգարյան Լևոն - պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Սաֆարյան Ալեքսանդր - պ.գ.թ., պրոֆեսոր
Սաֆրաստյան Ռուբեն - պ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Տոնիկյան Սոնա - Բ.գ.թ., դոցենտ

© ԵՊՀ հրատ., 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՊՀ ՌԵԿՏՈՐ ԱՐԱՄ ՍԻՄՈՆՅԱՆԻ
ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ ՊՐՈՖԵՍՈՐ
ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ 80-ԱՄՅԱ
ՀՈՔԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹՎ 5

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԸ 80 ՏԱՐԵԿԱՆ Է 8

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՍԵՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան
ՖԱԹԻՄԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՇԻԱՅԱԿԱՆ
ԿՐՈՆԱԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐ 12

Հայկ Քոչարյան
ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼ ՄԵՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՂՋԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԻԲՆ ԲԱԶԱ 20

Գ. Գևորգյան
Է. Ասատրյան
ՍՈՒԵԶԻ ՃԳՆԱԺԱՍԸ ԵՎ ԵԳԻՊՏՈՍԻ
ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ 30

Է. Ասատրյան
ՆԱՍԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹ 45

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՕՍՄԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուբեն Մելքոնյան

ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ 1961 Թ.
ԹՅՈՒՐՔԻԱ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՅՑԻ ՈՐՈՇ
ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ (ԱՐԽԻՎՍՅԻՆ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ)..... 58

Ալեքսանդր Սաֆարյան

ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԶԻՅԱ
ԳՅՈՔԱԼՓԻՑ ՀԱՐՅՈՒՐ ՏԱՐԻ ԱՆՑ 67

Լուսինե Սահակյան

ՀԱՄՇԵՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ 80

Անի Սարգսյան

ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՏԻԿԱՆ ԲԱՔԻԻ ԴԻՎԱՆՈՒՄ 97

Միրանույշ Գալշոյան

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԹՅՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ՑԵՂԵՐԻ ԲՈՆԻ
ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ
ՅԱՇԱՐ ՔԵՄԱԼԻ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ՑՈՒԼԵՐԻ
ԼԵԳԵՆԴԸ» ՎԵՊՈՒՄ 109

Նաիրա Գինոսյան

ՀԱՅԵՐՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ (XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ –
XX ԴԱՐԻ ՍԿԻՋԲ) 120

Արա Ազատյան

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 139

Արթուր Դումանյան
ԲԱՆԱԿԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ 1920-1970-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ 158

Արշակ Գևորգյան
1960 Թ. ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆ ԱՄՆ-Ի ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ 180

Հայկ Մարգարյան
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԽՈՇՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՄՈՒՆԻՑԻՊԱԼ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵՐԿՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 196

Նաիրա Պողոսյան
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐՏԱՑՈՂՈՒՄԸ ԱՀՄԵԴ ՋԵՄԱԼ ՓՈՇԱՅԻ
ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ 208

Լիլիթ Մովսիսյան
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ՝
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ
ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԱՅԻՆ
ՊԱՏԿԵՐԸ 217

Ժալդաս Աղիբաև
ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ. ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ռուսերեն) 225

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գուրգեն Մելիքյան
«ՓԻՅԱԹԱԹԱՆ ՓԻԼԸ ՂԱՆԴԱՂՈՒՄ» ԱՐՑԱԽԻ
ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՄԻ ՔԱՆԻ ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 236

Վարդան Ոսկանյան
ՈՐՈՇ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ 240

Հասմիկ Կիրակոսյան
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 249

Քնարիկ Միրզոյան
Թադևոս Չարչյան
ՈՐՈՇ ՊԱՐԿԵՐԵՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԹԱԹԱՐԵՐԵՆՈՒՄ (անգլերեն) 255

Արտյոմ Տոնոյան,
Հովհաննես Սարգսյան
ՀԵՏՄԱՐԶՊԱՆԱԿԱՆ ԱՂՎԱՆՔՈՒՄ «ՔՈՒՐԴ»
ԱՆՎԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ 262

Ահարոն Վարդանյան
ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՆՈՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 273

Թերեզա Ամրյան

ՍՈՒՖԻԱԿԱՆ ՍԻՐՈՒ ԵՎ ԱՐԲԵՑՈՒՄԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ
ԵԶԴԻԱԿԱՆ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԵՐՈՒՄ 281

Սվետլանա Հարությունյան

ԶՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑԸ ԵՎ ԳԼԽԱՎՈՐ
ՏՈՆԵՐԸ 295

Լիլիթ Սաֆրաստյան

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՎՏԱՐԱՆԴԻ ԿԻՆՈՅԻ ՆՈՐԺԱՄԱՆԱԿՅԱ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ. ՄՈՀՍԵՆ ՄԱԽՄԱԼԲԱՖ, ՇԻՐԻՆ
ՆԵՇԱՏ 304

Գառնիկ Գևորգյան

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊԻՑ (ԴԱՍԹԱՆԻՑ)
ՊԱՏՄԱՎԵՊ 320

Հովհաննես Խոբիկյան

ԿԱՐԻԱՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 331

Արմեն Իսրայելյան

ԻՐԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ
ՍՊԱՌՆԱՑՈՂ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐՆ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԵՏՈ 344

ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆ 355

ՊՐՈՑԵՍՈՐ ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱՆԻ 367

ՆԱՍԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹ

Բանալի բառեր՝ նասերականություն, ազգայնականություն, ազգ, պանարաբիզմ, համերաշխություն, միասնություն, գաղութատիրություն, սոցիալիզմ, սիոնիզմ, իմպերիալիզմ, ռեգիոնալիզմ:

Եգիպտոսը մերձավորարևելյան և հյուսիսաֆրիկյան տարածաշրջանի ամենահանգուցային երկրներից մեկն է, որը մեծ կշիռ ու հեղինակություն է ունեցել արաբական աշխարհում նաև պատմության նոր և նորագույն շրջանում: Եգիպտոսում տեղի ունեցած սոցիալական, քաղաքական և մշակութային իրադարձություններն իրենց ազդեցությունն են թողել արաբական իսլամական երկրներում տեղի ունեցած գործընթացների վրա: Եգիպտոսն առաջիններից էր, որտեղ 19-րդ դարի սկզբներին ձևավորվեց արաբական երկրների նոր շրջանի պատմության ամենանշանակալից իրադարձություններից մեկը՝ արաբական ազգային-մշակութային զարթոնքը՝ Նահդան: 19-րդ դարի վերջերից ընդհուպ մինչև 20-րդ դարի առաջին կեսն ընկած ժամանակահատվածում Եգիպտոսն արաբական աշխարհում սկզբնավորված հակազաղութային և հակասիոնիստական շարժումների ամենակարևոր կենտրոններից մեկն էր, որտեղ 1952թ. հուլիսին «Ազատ սպաների» իրականացրած հեղափոխության շնորհիվ տապալվեց միապետությունը: 1953թ. հունիսի 18-ին Եգիպտոսը հռչակվեց անկախ հանրապետություն:

1956-1970թթ. Եգիպտոսի նախագահը «Ազատ սպաների» ամենահանգուցային դեմքերից մեկն էր՝ զինվորական գործիչ Գամալ Աբդել Նասերը, որի անվան հետ են կապված Եգիպտոսի պատմությանն առնչվող մի շարք հանգուցային իրադարձութ-

* ԵՊՀ արաբագիտության ամբիոնի հայցորդ:

յուններ: Արտաքին դաշտում արժանահիշատակ են՝ Եգիպտոսի մերժողական դիրքորոշումը Բաղդադի պակտին, 1958թ. Սուեզի ճգնաժամը և «Եռյակ ագրեսիան», Եգիպտոսի ու Սիրիայի միավորմամբ Արաբական Միացյալ Հանրապետության ստեղծումը (1958-1961թթ.), Եգիպտոսի արտաքին քաղաքականության կողմնորոշումը դեպի ԽՍՀՄ և առճակատումը Արևմուտքի ու արևմտյան կողմնորոշում ունեցող արաբական պետությունների հետ, շարունակական հակազդեցությունը Իսրայելին և այլն: Ներքին քաղաքականության ոլորտում հիշատակման արժանի են՝ սոցիալ-տնտեսական, այդ թվում՝ ագրարային բարեփոխումները, որոնք ուղեկցվեցին օտար, իսկ հետագայում՝ եգիպտական խոշոր կապիտալի ազգայնացմամբ, արաբական սոցիալիզմի եգիպտական ուղղության ձևավորումը, քաղաքական ազատությունների սահմանափակումները, նաև հետևողական պայքարը կրոնաքաղաքական շարժումների, մասնավորապես՝ «Մուսուլման եղբայրների» դեմ:

Հատկանշական է, որ Նասերը մեծ նշանակություն էր տալիս արաբական միասնության և համերաշխության, նաև՝ սոցիալական արդարության գաղափարներին: Նա կայսերապաշտության, գաղութատիրության և սիոնիզմի դեմ կոշտ պայքարի կողմնակից էր: Նրա առաջ քաշած գաղափարները, որոնք իր ժամանակին լայն ժողովրդականություն էին վայելում, հայտնի են նասերականություն անվամբ: Նասերականությունը տարողունակ հասկացողություն է, քանի որ առնչվում է սոցիալական, հասարակական և քաղաքական ոլորտներին: Մեկ այլ խոսքով՝ նասերականությունը ոչ միայն Եգիպտոսի, այլև արաբական ազգի միասնական և արժանապատիվ ապրելու Նասերի բանաձևն էր:

Գալով իշխանության՝ Գամալ Աբդել Նասերը փորձեց գործնականում իրականացնել իր առաջ քաշած թեզերը: Օտար ընկերությունների, առաջին հերթին Սուեզի ջրանցքի անգլոֆրանսիական կազմակերպության ազգայնացմամբ՝ Նասերն ապացուցեց, որ մինչև վերջ պայքարելու է գաղութատիրության

դեմ: Մյուս կողմից, հասարակության բարեկեցությանը և համահավասարությանը միտված սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումները նպատակ ունեին ստեղծել հզոր ու մրցունակ եզրատական պետություն, որը կարող էր ձգտել տարածաշրջանային գերակայության:

1961-1967թթ. Եգիպտոսի զարգացման երկրորդ փուլը միտված էր սոցիալիստական հասարակության կառուցմանը¹: Նասերի սոցիալիզմն, ի դեպ, աղերսներ չունեի կոմունիզմի հետ, որը դիտվում էր որպես արաբների ավանդույթներին հակասող գաղափարախոսություն: Սոցիալիզմը գաղափարական առումով միանգամայն նոր իրողություն էր Եգիպտոսի համար: Պատահական չէ, որ Նասերն իր ելույթներում փորձում էր հիմնավորել սոցիալիզմի ներդրման անհրաժեշտությունը՝ նշելով, որ այն չի կարող հակասել իսլամին, քանի որ առաջ է քաշում սոցիալական արդարության գաղափարներ, ինչը անում է նաև իսլամը²:

Առանձնապես հետաքրքրություն են ներկայացնում արաբական միասնության, համերաշխության և առհասարակ պանարաբիզմի վերաբերյալ Նասերի գաղափարները, որոնց հիմքում ընկած են արաբական ազգ և արաբական Հայրենիք հասկացողությունները: Գաղափարներ, որոնց մասին արաբները պատկերացում չունեին ընդհուպ մինչև 19-րդ դարը, եթե նկատի ունենանք, որ օսմանյան չորսդարյա տիրապետության շրջանում արաբական ինքնությունը մթագնված էր³: Արաբական ազգայ-

¹ Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, Եր., 2006, հ. III, էջ 278-283:

² St' u Anouar Abdel-Malek, Nasserism and Socialism, <http://www.socialistregister.com/index.php/srv/article/viewFile/5927/2823>.

³ Միայն արաբական զարթոնքի՝ Նահդայի գործիչների քարոզներում է, որ կարմիր թելի պես անցնում է այն միտքը, որ արաբներին միավորում է ընդհանուր պատմությունը, փառահեղ անցյալը, լեզուն, մշակույթը և կրոնը: Նշենք, որ միջնադարում ևս արաբները չեն ունեցել շեշտված արաբական ինքնություն, քանի որ ցեղային ինքնությանն անմիջապես փոխարինելու եկավ մուսուլմանական ինքնությունը և պատկանելությունը Ռամմային, իսկ 16-րդ

նականությունը սկիզբ առավ միայն 19-20-րդ դարերում, եվրոպական ազգայնականության անմիջական ազդեցությամբ և կապված էր նաև արաբական ազգային մշակութային զարթոնքի՝ Նահդայի հետ, ինչը նպաստեց արաբական ինքնության վերելքին⁴: Հետագա տարիներին, ընդհուպ մինչև նասերականության սկիզբ առնելը, արաբական ազգայնական տեսություններն աչքի են ընկնել գաղափարախոսական տարաբնույթ շեշտադրումներով ու աշխարհագրական լայն ընդգրկումներով: Նրանց գործունեությունը սկզբնական շրջանում կապված է եղել Օսմանյան կայսրության կազմում արաբների ազգային իրավունքների առաջաջան հետ⁵:

Կայսրության փլուզումից և եվրոպական գաղութատիրության հաստատումից մինչև երկրորդ աշխարհամարտն ընկած ժամանակահատվածը արաբական ազգայնական շարժումները որակական առումով նոր փուլ թևակոխեցին: Դրանցից ամենահանգուցայինը 1947թ. ստեղծված Բասան էր՝ Արաբական սոցիալիստական վերածննդի կուսակցությունը, որը տարիներ անց իշխանության եկավ նախ Սիրիայում՝ 1963թ., ապա Իրաքում՝ 1968թ.: Արդեն քսաներորդ դարի երեսունականներին սկսեց առանձնանալ արաբական ազգային՝ տեղային հայրենասիրությունը (local patriotism, regionalism), որի կողմնակիցները համարում էին, որ յուրաքանչյուր արաբական երկիր պետք է զարգանա ինքնիշխան կերպով՝ ըստ իր առանձնահատկությունների ու ավանդույթների⁶: Արաբ ազգայնական գործիչների

դարից արաբները հայտնվեցին Օսմանյան կայսրության կազմում՝ հետքայլ կատարելով իրենց քաղաքակրթական ձեռքբերումներից:

⁴Մանրամասն տե՛ս Ե. Նաջարյան, Արաբական ազգային-մշակութային զարթոնքը՝ Նահդան, Եր., 1988:

⁵Տե՛ս Ա. Գասպարյան, Արաբ ազգայնականները և երիտթուրքերը. համագործակցությունից առճակատում, Եր., 2016:

⁶Ռեզիդնալիզմի ակնառու օրինակ է լիբանանցի հասարակական-քաղաքական գործիչ Անտուն Սաադեի Մեծ Սիրիայի նախագիծը: 1932թ. Ա. Սաադեն հիմնում է Սիրիական սոցիալ-ազգայնական կուսակցությունը, որի անդամներն ու համախոհները հայտնի էին «ղումի սուրիյուն» (սիրիական ազգայնա-

շրջանում աստիճանաբար սկսվում էր մրցակցություն, նաև՝ պայքար իշխանության գալու և առաջատար դիրքեր գրավելու հարցում:

Մերտորեն կապված լինելով արաբական ազգի միասնության ու համերաշխության գաղափարների հետ՝ նասերականությունը կարելի է դիտարկել թե՛ արաբական ազգայնականության, թե՛ պանարաբիզմի ընդհանուր խորապատկերի մեջ: Բացի այդ, Նասերի օրակարգում հանգուցային նշանակություն էր տրվում արաբ-խրայելական հակամարտությանն ու պաղեստինյան հարցին: Եգիպտոսը Նասերի իշխանության գալուց հետո առանձնանում էր որպես Իսրայելին հակադրող ամենագործուն արաբական երկրներից մեկը⁷:

Նասերականությանը նոր լիցքեր հաղորդեց նաև Արաբական Միացյալ Հանրապետության ստեղծումը՝ 1958թ. Եգիպտոսի և Սիրիայի միավորումը, որը Եգիպտոսի նախաձեռնությունն էր⁸: Հետաքրքրություն է ներկայացնում այն հանգամանքը, որ Եգիպտոսը Նասերի օրոք նախապատվությունը տվեց երկրի արաբական ինքնությանը՝ ստորադասելով աֆրիկյան և իսլամական բաղկացուցիչները, չնայած որ Նասերը համարվում է նաև Չմիացող երկրների շարժման առաջատար գործիչներից ու հիմնադիրներից մեկը⁹: Նասերի պատկերացմամբ՝ եգիպտացիներ-

կաններ) անունով: Մանրամասն տե՛ս Labib Zuwiyya Yamak, *The Syrian Social Nationalist Party: An Ideological Analysis*. Center for Middle Eastern Studies of Harvard University, 1966.

⁷ Նշենք, որ Եգիպտոսն արաբ-խրայելական հակամարտության գործուն անդամ էր, մասնակցել էր 1948-1949թթ. արաբ-խրայելական առաջին պատերազմին, որի արդյունքում Եգիպտոսին էր անցել Պաղեստինի Գազայի շրջանը: Եգիպտոսի դեմ «Եռյակ ազրեսիան» շատ դեպքերում համարվում է արաբ-խրայելական երկրորդ պատերազմը, երբ Անգլիան և Ֆրանսիան Իսրայելին վերապահեցին առաջինը Եգիպտոսին հարվածելու «պատիվը»:

⁸ Տե՛ս Elie Podeh, *The Decline of Arab Unity: The Rise and Fall of the United Arab Republic*, Sussex Academic Press, 1999.

⁹Non-Aligned Movement and Egypt: The Nasser Era,

http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/17016/8/08_chapter%203.pdf

րին արաբական աշխարհի հետ կապում է պատմական ընդհանրությունը, ընդհանուր դավանանքը, շահերը, մյուս կողմից՝ ընդհանուր աղետները: Նրանց առջև ծառայած են նույնանման խնդիրներ, նույնն է նրանց հեռանկարը, անգամ թշնամին՝ թեպետ տարբեր կերպարներով, ի վերջո՝ արաբական երկրները կազմում են աշխարհագրական միասնություն¹⁰:

Արաբական ժողովուրդների ներկային և հեռանկարին անդրադառնալիս՝ Նասերը կարևորում էր գաղութատիրության վերացումը, քանի որ այն մշտական սպառնալիք էր եգիպտական և արաբական ժողովուրդների նվաճումների: Կայսերապատության դեմ պայքարը կանխորոշեց Նասերի մարտավարությունն արտաքին քաղաքականության ոլորտում: Եգիպտոսի հարաբերությունները բավական լարված էին թե՛ ԱՄՆ-ի, թե՛ Արևմուտքի հետ, որոնք փորձում էին տարածաշրջանի իրենց դաշնակիցների, մասնավորապես՝ աստվածապետություն համարվող Սաուդյան Արաբիայի միջոցով աշխարհիկ արաբական ազգայնականությանը հակազդել իսլամական համերաշխության և միասնության գաղափարներով, որին Նասերը դեմ էր արտահայտվում¹¹:

Նա կոչ էր անում արաբներին միասնության թե՛ գործողությունները համակարգելու, թե՛ քաղաքական ու տնտեսական ինտեգրման առումով, ինչը պետք է նպաստեր առաջընթացին ու զարգացմանը, արաբների՝ մեկ բռունցք դառնալուն: 1958թ. իր ելույթներից մեկում արաբների համար ամենակարևորը Նասերը համարում է *իջմասան*՝ համաձայնությունը¹²: Կարելի է ասել, որ 1950-ականների վերջերին պանարաբիզմը արաբական աշխարհի ամենալայն հեղինակություն վայելող գաղափարախո-

¹⁰ Գամալ Աբդել Նասեր, Հեղափոխության փիլիսոփայությունը, Կահիրե, 1955, էջ 91-110 (արաբերեն):

¹¹ Ա. Փաշայան, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը. նպատակները, գործունեությունը, դիրքորոշումը Ղարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ, Եր., 2003, էջ 32:

¹² З. Левин, Развитие арабской общественной мысли, М., 1984, с. 46.

սուբյունն էր, որի անվերապահ առաջնորդ համարվում էր Գամալ Աբդել Նասերը¹³:

Պատմական ընթացքը սակայն ցույց տվեց, որ արաբական երկրների միջև գոյություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական զարգացման անհամաչափություններն ու բևեռացումը անհնար էր հաղթահարել: Արաբական միասնությունը գործնական դաշտում չկարողացավ դիմանալ պատմության քննությանը և բազմաթիվ ձախողումներ ունենալով՝ ապացուցեց իր անկենսունակությունը: Ասվածի ապացույցներից էր նաև 1961թ. Արաբական Միացյալ Հանրապետության փլուզումը: Մեկ տարի անց Նասերն ակտիվորեն ներգրավվեց Եմենի քաղաքացիական պատերազմում (1962-1970թթ.) հակամարտության մեջ մտնելով Մաուդյան Արաբիայի հետ, որը պաշտպանում էր թագավորական ուժերին¹⁴:

Նասերականությանն ուղղված լրջագույն հարված էր նաև 1967թ. Իսրայելի հետ պատերազմում Եգիպտոսի և արաբների պարտությունը, ոչ միայն հողային, այլև բարոյական կորուստները¹⁵: Պատերազմն ի ցույց դրեց Եգիպտոսի խոցելի կողմերը: Բացի այդ, իշխանության վերջին տարիներին Նասերը գնալով ավելի ու ավելի էր կախվածության մեջ ընկնում Օճցի նավթաարդյունահանող արաբական երկրների ֆինանսական հատկացումներից: 1969թ. նա նույնիսկ ընդառաջ գնաց սաուդյան Ֆահդ թագավորի առաջարկությանը, որպեսզի Եգիպտոսը մասնակցի Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հիմնադիր համագումարին, որը տեղի ունեցավ Ռաբաթում իսլամական

¹³ Dawisha, Adeed, Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair, Princeton: Princeton University Press, 2009, p. 184.

¹⁴ Jesse feris, Nasser's Gamble: How Intervention in Yemen Caused the Six-Day War and the Decline of Egyptian Power, Princeton University Press, 2013.

¹⁵ Եգիպտոսը պատերազմի արդյունքում կորցրեց Սինայը, Իսրայելին հաջողվեց գրավել նաև Գազայի շրջանը, Արևմտյան ափը, Արևելյան Երուսաղեմը, Գոլանի բարձունքները:

համերաշխության շարժման շրջանակներում¹⁶: Պատահական չէ, որ Նասերի հրամանով Կահիրեում կասեցվեց նաև արաբական ազգայնական արմատական ուղղվածությամբ «Արաբների ձայնը» ռադիոհաղորդումների հեռարձակումը¹⁷:

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ նասերականությունը սոցիալ-քաղաքական հայեցակարգ էր՝ հիմնված Գամալ Արդել Նասերի գաղափարների ու հայեցակարգային դրույթների վրա: Այն առաջ էր քաշում թե՛ արաբական ազգայնականության, թե՛ պանարաբիզմի աշխարհիկ գաղափարներ, կողմնակից էր սոցիալիզմին և հանրապետական մոդելին, աչքի էր ընկնում շեշտված հակակալսերապաշտական և հակագաղութատիրական՝ ձախակողմյան ուղղվածությամբ: Ի տարբերություն բասսիզմի, որն ուներ մի քանի տեսաբաններ ու հստակ հայեցակարգ, նասերականությունը համակարգված գաղափարախոսություն չէր, այլ ներկայացնում էր Եգիպտոսի արտաքին ու ներքին քաղաքական դաշտում ձևավորված մի շարք խնդիրների ու մարտահրավերների այն պատասխանները, որոնք փորձում էր գտնել Նասերը նորանկախ Եգիպտոսը կառավարելու համար: Շատ դեպքերում, Նասերն ինքն էլ չէր տիրապետում արդյունավետ կառավարման մեխանիզմներին, ինչը սխալների պատճառ էր դառնում: Ամեն պարագայում, նա փորձում էր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական բարեփոխումների միջոցով համախմբել ազգին ընդհանուր գաղափարների շուրջ: Այդ իմաստով նասերականությունը տարբերվում էր Բասսից, որը ձևավորվել ու զարգացել էր նախքան իշխանության գալը որպես կուսակցական կառույց: 1962թ. Նասերը հիմնեց Արաբական սոցիալիստական միություն (ԱՄՄ) անունով մի կուսակցություն, որը դարձավ նրա քաղաքական հենարանը, երկրի միակ քաղաքական ուժը: Փոխարենը, նասերականությունը տարածվեց մի

¹⁶ Ա.Փաշայան, նշվ. աշխ., էջ 38-39:

¹⁷ Adeed Dawisha, Requiem for Arab Nationalism, Middle East Quarterly, Winter 2003, pp. 25-41.

շարք արաբական երկրներում (Սիրիա, Իրաք, Հորդանան, Լիբանան, Սաուդյան Արաբիա, Հյուսիսային Եմեն, Հարավային Եմեն)՝ վերաճելով կուսակցական կառույցի: Արդեն Նասերի մահից մի քանի տարի անց արաբական երկրներում գործող նասերական միությունները սկսեցին աստիճանաբար վերանալ: Բացառություն կազմեց 1950-ականների վերջերին Լիբանանում հիմնված ձախակողմյան անկախ նասերականների շարժումը, որն առավել հայտնի է Մուրաբիտուն անունով¹⁸: Միայն 1992թ. Եգիպտոսում Նասերի մահից տասնամյակներ անց հիմնվեց ԱՄՄ-ի ժառանգորդ Արաբական դեմոկրատական նասերական կուսակցությունը, որն աչքի չընկնող քաղաքական ուժ է¹⁹:

Հատկանշական է, որ Նասերին հաջորդած Անվար Սադատը, գալով իշխանության, միանգամայն փոխեց Եգիպտոսի զարգացման ընթացքն ու արտաքին քաղաքական ուղենիշները²⁰: Նասերականությունն անցավ պատմության գիրկը:

Ամեն պարագայում, չնայած որոշակի ձախողումներին, Նասերի օրոք հատկապես գաղութատիրության և արաբ-իսրայելական համընդհանուր պայքարի մեջ Եգիպտոսն իր վճռորոշ ներդրումն ունեցավ, որի համար Նասերը թանկ գին վճարեց մշտապես գտնվելով Արևմուտքի ճնշումների տակ: Ոչ պակաս կարևոր էր Նասերի դերն արաբական ազգայնականության, արաբական միասնության և ընդհանրապես պանարաբիզմի գաղափարական դաշտի ձևավորման հարցում: Դրա արդյունքում երկրորդ աշխարհամարտից հետո ձևավորված արաբական անկախ պետություններն իրենց սահմանադրություններում սկսեցին ամրագրել այն դրույթը, որ արաբական երկրները

¹⁸ Lebanon-Al-Mourabitoun, <https://www.justice.gov/sites/default/files/pages/attachments/2015/09/30/lbn36334.pdf>.

¹⁹ A Partial Guide to the Egyptian Political Parties, <https://connectedincairo.com/2011/11/15/a-partial-guide-to-the-egyptian-political-parties/>.

²⁰Ս. Փաշայան, Եգիպտոսը արդի պատմության զիզագներում, <http://middleorient.com/?p=4465>.

պատկանում են միասնական արաբական հայրենիքին, իսկ նրանց բնակչությունը արաբական ազգի մի մասն է՝ անկախ քաղաքական, տնտեսական, աշխարհագրական, սոցիալական և դավանական տարանջատվածությունից²¹: Փաստորեն, քսաներորդ դարում հնարավոր եղավ սահմանել արաբական ազգ հասկացողությունն ու նրա տեսլականը, որն աստիճանաբար սկսեց հարստանալ նորանոր գաղափարական լրացումներով:

Նասերի մահից հետո արաբական աշխարհում աստիճանաբար անկում ապրեց նաև աշխարհիկության այն առաջադեմ մթնոլորտը, որին կողմ էին Նասերն ու նրա շատուշատ համախոհներ՝ իր տեղը զիջելով զարգացման կրոնական ուղուն և արաբական հասարակությունների հարաճուն կրոնականացմանը: Ընդհանրապես, արաբական երկրներում աշխարհիկության նահանջը ըստ ամենայնի կապված է արաբական հասարակություններում խոր արմատներ ունեցող պահպանողական ու կրոնական ավանդույթների, ցեղային ու կլանային համակարգի տարրերի, ինչպես նաև կարծրատիպային ու կրոնամոլ աշխարհընկալումների հետ, որոնք փաստացիորեն խոչընդոտում են արդիականացմանը:

²¹ The Arab world: past, present, and future by Izzeddin, Nejla Mustapha, Chicago, H. Regnery Co., 1953, p. 31.

НАССЕРИЗМ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Едита Асатрян
(резюме)

В представленной статье рассматриваются вопросы теории и практики нассеризма, доктрины, основанной на социально-политических воззрениях и идеях президента Египта Гамаль Абдель Нассера (1956-1970гг.). В отличие от Баасизма, нассеризм не имел одного или нескольких идеологов, напротив, он возник как комплекс практических ответов возникших в результате попытки управления и построение Нассером сильного египетского государства, завоевания политической и экономической независимости, у браздов правления которого с 1952г. встали военные. Стартовал как пан-арабский национализм, нассеризм постепенно эволюционировал в арабский социализм. Идеологически направленный против западного капитализма и колониализма, Нассер идеи арабского социализма противопоставлял также и коммунизму, отмечая несовместимость последнего с арабскими традициями. В 1950-60-ые годы нассеризм стал одним из самых популярных и мощных политических идеологий в арабском мире. Он особенно актуализировался после Суэцкого кризиса 1956г., политический исход которого было отмечено как победа нассеризма над западными империями. Однако, распад ОАР в 1961г., а также поражение арабов в Шестидневной войне нанесли урон как политическому положению Нассера, так и его идеологии нассеризма.

NASSERISM. THEORY AND PRACTICE

Edita Asatryan
(summary)

The paper deals with the theory and practice of Nasserism, which was a sociopolitical doctrine based on the thoughts and actions of Gamal Abdel Nasser, president of Egypt (1956-1970). Unlike Baathism, Nasserism was not a well-conceived thesis by one or more ideologues, but emerged as an ideology out of a series of practical responses to the problems, domestic and foreign, that Egypt, ruled by military officers from 1952 onward, faced as it tried to consolidate its newly won political and economic independence. Beginning a pan-Arab nationalism, it evolved into Arab socialism. Though opposed ideologically to Western capitalism and colonialism, Nasser's interpretation of Arab socialism developed as a rejection of communism, which was seen as incompatible with Arab traditions. In the 1950s and 1960s, Nasserism was amongst the most popular and potent political ideologies in the Arab world. This was especially true following the Suez Crisis of 1956 the political outcome of which was seen as a validation of Nasserism, and a tremendous defeat for Western imperial powers. The collapse of the United Arab Republic of 1961, as well as the Arab defeat in the Six-Day War of 1967, damaged the standing of Nasser, and the ideology associated with him.